

ЛЕКЦІЯ 1

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО СУВЕНІРИ ТА ВИРОБИ НАРОДНИХ ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ УКРАЇНИ

- 1.1. **Нормативно-правова база регулювання відносин у галузі народних художніх промислів.**
- 1.2. **Стан ринку товарів народних художніх промислів та сувенірів в Україні.**
- 1.3. **Загальні відомості про художні промисли та ремесла.**
- 1.4. **Центри народних художніх промислів та ремесл в Україні.**

Ключові слова: народний художній промисел, нормативно-правова база, виріб художній, сувенір, осередок народного промислу, килимарство, писанкарство, ткацтво, вишивка, ринок, сезонність, промо-сувеніри, туризм, центр народних художніх промислів.

1.1. Нормативно-правова база регулювання відносин у галузі народних художніх промислів.

Упродовж століть десятки й сотні тисяч майстрів – килимарниці, вишивальниці, ткачі, гончарі, різьбярі по дереву, кістці та рогу, майстри декоративного розпису, склороби-гутники, золотарі-ювеліри, ковалі, майстри лозоплетіння і художньої обробки шкіри та багатьох інших професій створювали речі, необхідні людям у побуті. Кращі з них ми називаємо тепер творами народних художніх промислів.

Українське народне та професійне декоративно-прикладне мистецтво набуло широкого визнання у нашій країні та за кордоном. У його предковічних образах, зручних утилітарних формах і динамічних образах орнаменту містяться символи втаємниченої, чарівної природи, складні перипетії нашої історії, особливості побуту, доброта і щедрість душі українського народу.

Народні художні промисли – одна з історично зумовлених організаційних форм народного декоративно-прикладного мистецтва, яка являє собою товарне виготовлення художніх виробів при обов'язковому застосуванні творчої ручної праці.

Народні художні промисли – це особлива галузь промисловості та приватного підприємництва, що випускає вироби декоративно-утилітарного та декоративного призначення.

Сучасні народні художні промисли України – це підприємства неоднорідні за своєю організаційно-економічною структурою, типами виробництва. Це об'єднання, фабрики, комбінати, дільниці, цехи,

кооперативи, асоціації. Вони підпорядковані Художньому фонду України, відповідним міністерствам. Періодично створюються нові підприємства, підпорядковані Укрхудожпрому. У системі Укрхудожпрому є виробничо-художні об'єднання, фабрики художніх виробів та торговельна мережа.

Вироби художніх промислів – це відображення таланту народних майстрів, гармонійного поєднання мистецтва та функціональності, своєрідна візитка народу.

Останнім часом значно зросла роль виробів народних художніх промислів як експортних товарів, а також зріс їх продаж в межах України.

Законодавчо-нормативна база щодо народних художніх промислів представлена Законом України «Про народні художні промисли», який затверджує Перелік видів виробництва і груп виробів народних художніх промислів; Положенням про заповідні території народних художніх промислів, яке визначає основні організаційні засади збереження територій, у межах яких історично склалися і розвиваються відповідно до самобутніх традицій народні художні промисли. Осередки народних художніх промислів, що потребують особливої охорони, визнаються заповідними територіями народних художніх промислів. У такому випадку їх діяльність регламентується Кабінетом Міністрів України, Положенням про Державну художньо-експертну раду з народних художніх промислів, Порядком надання статусу підприємства народних художніх промислів.

Народний художній промисел – творча та виробнича діяльність, метою якої є створення художніх виробів декоративно-вжиткового призначення, що здійснюється на основі колективного освоєння і спадкоємного розвитку традицій народного мистецтва у певній місцевості в процесі творчої праці майстрів народних художніх промислів.

Осередок народного художнього промислу – територія, у межах якої історично склався і розвивається відповідно до самобутніх традицій народний художній промисел.

Виріб народного художнього промислу – художній виріб декоративно-вжиткового призначення, виготовлений відповідно до традицій даного промислу ручною працею або з використанням механізованої праці у підготовчих і допоміжних операціях.

Унікальний виріб народного художнього промислу – єдиний у своєму роді виріб народного художнього промислу, який має художнє, історичне, етнографічне та наукове значення. Віднесення виробів до виробів народних художніх промислів здійснюється рішеннями Державної художньо-

експертної ради з народних художніх промислів на основі типових зразків та унікальних виробів народних промислів.

Зазначені рішення приймаються відповідно до Переліку видів виробництв і груп виробів народних художніх промислів, затвердженого Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері культури. Вироби народних художніх промислів незалежно від їх виду, місця створення і власника, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, підлягають віднесенню до Музейного фонду України відповідно до законодавства.

Унікальні вироби народних художніх промислів, які мають виняткове художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, незалежно від їх власника і місця зберігання вносяться до Державного реєстру національного культурного надбання відповідно до законодавства.

При виготовленні виробів народних художніх промислів забороняється використання природних рослинних ресурсів, занесених до Червоної книги України і до Переліку видів рослин, що підлягають особливій охороні на відповідній території.

Майстер народного художнього промислу – фізична особа, носій традицій народного мистецтва, яка створює і виготовляє вироби народного художнього промислу відповідно до його традицій.

Підприємства народних художніх промислів – це підприємства, у випуску товарів і послуг яких вироби народних художніх промислів становлять не менш як 60 відсотків загальної вартості товарів і послуг за відповідний звітний період.

Осередки народних художніх промислів визначаються рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері культури за поданням місцевих органів виконавчої влади та за погодженням з Національною академією наук України і відповідними творчими спілками.

Виявлення, обстеження, облік і охорона осередків народних художніх промислів та майстрів народних художніх промислів здійснюються центральним органом виконавчої влади у сфері культури, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Осередки народних художніх промислів, що потребують особливої охорони, Кабінетом Міністрів України можуть бути визнані заповідними територіями народних художніх промислів, охорона і державна підтримка яких здійснюються відповідно до закону.

1.2. Стан ринку виробів народних художніх промислів та сувенірів в Україні.

Разом із становленням туризму в Україні розпочалося відродження давно забутих або згасаючих народних художніх промислів, які стали фундаментом сувенірної галузі. Сувенірна торгівля є важливою частиною індустрії туризму, вона відіграє важливу роль для народного господарства багатьох держав, в тому числі України, тому що: по-перше, сприяє збільшенню кількості туристів; по-друге, допомагає розвитку місцевої економіки.

Сувенірна продукція – це важливий елемент іміджу країни чи компанії та чудовий спосіб нагадати про себе. Сувеніри зберігають та передають колорит місця в якому вони були придбані чи виготовлені, позитивні емоції, пов'язані з певними подіями, свідками яких була та чи інша людина. Тому сувенір, в розумінні його призначення, давно вийшов за рамки туризму, який виник і сформувався в кінці XIX століття.

З подальшим розвитком масового туризму все більша кількість людей купують сувеніри не тільки на пам'ять собі, але і для того, щоб дарувати їх близьким людям на знак уваги. Тому з'явилась потреба відродження ремесел та промислів сувенірів, які є найкращим нагадуванням про країну, оскільки найяскравіше передають її культурні особливості.

У сучасному трактуванні сувенір – це художній або декоративний виріб, як правило, невеликих розмірів, що відображає місцеві особливості, визначні пам'ятки, події та досягнення, який купується туристом на згадку про подорож або для подарунку іншій особі. Він може бути як продуктом масового виробництва, так і витвором декоративно-прикладного мистецтва.

Ринок сувенірної продукції в Україні ще дуже молодий, а тому знаходиться на стадії становлення. Інфраструктура продажу сувенірної продукції сформована, проте представлений асортимент не розширюється і недостатньо задовольняє зростаючі потреби. Сьогодні багато хто цікавиться виробами декоративно-прикладного мистецтва, країною-виробником. Тому є потреба у вивченні цього сегменту ринку, розвитку та регулюванні сфери, яка пов'язана з виготовленням сувенірної продукції та її класифікації.

Кожен сувенір повинен виконувати пізнавальну, рекламну, асоціативну, психологічну та інші функції, тому вимоги до сувенірної продукції особливі, адже ознаки та функції сувеніру повинні відтворюватись в своїй індивідуальній манері, доступно, зрозуміло і ненав'язливо. Для цього

необхідно сформулювати номенклатуру ознак і встановити зв'язки сувенірної продукції з українським середовищем, яке є неповторним та самобутнім.

В останні роки з'явилося таке поняття, як бізнес-сувеніри або корпоративні сувеніри. Це продукція масового виробництва, яка зазвичай, може виготовлятися за межами України, є результатом глобалізації світової економіки та інформаційних ресурсів. Такі вироби заповнили значний сегмент ринку сувенірів, тому в нинішніх умовах важко знайти гарний сувенір, який є витвором мистецтва, і в той же час є неповторним, простим, оригінальним.

Сувенір – це частка культури народу, цілком справедливо сувеніри називають візитними картками країни. Вони виконують пізнавальну роль, сприяють духовному збагаченню людей, відображаючи життя і культуру країни, місцевості, яку вони представляють. Проте, сьогодні держава недостатньо дбає про національну свідомість і самобутність, а тому сфера сувенірної продукції та виробів декоративно-прикладного мистецтва в Україні не до кінця досліджена та вивчена. Значного удосконалення потребує система класифікації сувенірної продукції. Слід також відмітити відсутність спеціальних досліджень в цій сфері. Галузь розвивається стихійно, тому дана проблематика є актуальною, а її вивчення має практичне значення.

Якісний сувенір сприяє формуванню позитивного образу України як держави. Сувенір, зазвичай, є частиною інтер'єру приміщення (офісу, житла), він постійно нагадуватиме про події та місце, де вони відбувалися. Важливо, щоб спогади викликали повагу і захоплення. Духовний потенціал нашої народної творчості настільки великий, що заслуговує бути поширеним серед європейської спільноти.

Більш повне дослідження ринку сувенірної та художньо-декоративної продукції сприятиме:

- визначенню творчих колективів та майстрів, які виготовляють та реалізують художні вироби та сувеніри для туристів;
- популяризації української народної творчості;
- виявленню автентичних і сучасних майстрів високохудожніх виробів та сувенірів;
- підтримці українських майстрів для збереження і розвитку народних промислів та створення художніх майстерень з виготовлення сучасних сувенірів;
- приверненню уваги широких кіл громадськості, державних органів, засобів масової інформації до творчості народних майстрів з метою популяризації духовного і матеріально-художнього надбання України;

- розширенню культурних, туристичних, інформаційних та ділових зв'язків інститутів громадянського суспільства як в Україні, так і за її межами;
- підтримці юнацької та дитячої творчості, вихованню патріотизму, духовності та культури, підтримці творчо обдарованих дітей та молоді;
- збереженню культурної спадщини, підтримці культурних регіональних ініціатив;
- встановленню культурних зв'язків з українською діаспорою, зміцненню зв'язків українців, які проживають за кордоном, з Україною;
- проведенню культурно-інформаційної та культурно-просвітницької діяльності.

За різними оцінками український ринок сувенірної продукції характеризується досить високим рівнем конкуренції, проте, деякі експерти вважають, що цим можна знехтувати, оскільки в результаті кожна компанія йде своїм шляхом, має різне обладнання, тощо.

Умовно, можна виділити такі типи сувенірних фірм.

1. Фірми, що постачають сувенірну продукцію від закордонних виробників, за каталогами. У них дійсно дуже широкий вибір продукції, однак пропозиція обмежена рамками каталогу. Разом з тим, у них є ряд недоліків: прив'язка до тиражу; до тривалості поставок; до митного оформлення.

2. Компанії, що займаються виробництвом сувенірної продукції. Кількість їх обмежена, як правило, це художні чи ремісничі майстерні, що переросли у комерційні підприємства. Якість продукції у них висока, тому що це, практично, авторські роботи. Спеціально за замовленням клієнта можна розробити фірмовий ексклюзивний дизайн, виготовити сигнальний зразок. Проте, вибір споживача все ж буде обмежений технічними можливостями конкретного виробника.

3. Компанії, які пропонують свої послуги в комплексі: розробку логотипу, дизайну, фірмового стилю та виготовлення власне сувенірної продукції, часто через посередників.

Загалом, спостерігається така ситуація: 65,71 % сувенірної продукції виготовляється в межах України; 32,86 % – надходить з країн з Європи, 21,43 % – з Азії. 42,85 % компаній, які займаються виготовленням різної сувенірної продукції представляють Київ, 24,29 % – Східну Україну, 12,86 % – Західну Україну, 11,43 % – Центральну Україну, 7,14 % – Південну Україну, 1,43 % – Північну Україну.

Ринок сувенірних крамниць, художніх салонів і галерей щороку збільшується. Активно працює пропаганда України як туристично

привабливої країни. На ринку сувенірів помітні кілька тенденцій. З одного боку – він активно розростається завдяки появі нових сувенірних крамничок та салонів, з іншого – переважна більшість продукції в них, як правило, китайського виробництва.

Кількість туристів та їхня купівельна спроможність – це суттєві фактори впливу на ринку сувенірів. Ринок сувенірів зростатиме, оскільки обмежити його дуже важко, адже він потенційно привабливий у різних цінових категоріях.

Для ринку сувенірів характерна сезонність. Влітку він найактивніший, а під кінець осені його активність суттєво знижується. Державні й народні святкування також активізують вітчизняних та іноземних туристів – їх багато на День Незалежності, Різдво, різноманітні фестивалі. Пік сезону припадає на літо та на зимові свята, оскільки у цей час купують не лише сувеніри, а й подарунки.

Асортимент сувенірних крамниць може вдовольнити бажання туриста із класичним уявленням про сувенір, а також туриста, який шукає оригінальні та неповторні речі. Існують тематичні сувенірні крамниці, у яких продають, наприклад, лише національний однострій з додатковими для нього аксесуарами або самі лише магнітики тощо. Художні салони пропонують, як правило, вироби тільки місцевих майстрів.

1.3. Загальні відомості про художні промисли та ремесла.

Народне декоративне мистецтво – багатофункціональне явище. У його основі лежать практична, обрядова, естетична, ідейно-сміслова, виховна функції. Протиставлення народного декоративного мистецтва професійному (ремеслам та промислам) відбувається за двома передумовами. По-перше, народне мистецтво створюється самим народом, а не спеціалістами – художниками й майстрами, які займаються виключно мистецтвом. По-друге, це мистецтво підпорядковується своїм законам, а не закономірностям стильового розвитку, тому має особливий характер, зміст і художню структуру виробів.

Основні характеристики художніх народних промислів:

- утилітарність;
- колективізм (створюються на колективній основі);
- традиційна наступність;
- високий ступінь художнього узагальнення, який стосується форми та змісту;

- варіативність;
- канонічність.

Усі товари народних художніх промислів України можна згрупувати на дві групи:

- пластична група – різьблення, тиснення, карбування, пластика малих форм;
- ажурно-силуетна група – кування, слюсарство, просічний метал, скань, мереживо, витинанки, ажурно-силуетна пластика.

Основними видами українських народних художніх промислів є: килимарство; ткацтво; вишивка; художня обробка дерева, металу, скла та шкіри; художнє плетіння.

Килимарство – це виготовлення килимів та килимових виробів (гобеленів, доріжок, килимових покриттів) ручним або машинним способом. Важливе значення мають добір і якість сировини (волокон), відповідна підготовка пряжі, прядіння ниток, їх фарбування, техніка ткання, принципи орнаментально-композиційного розв'язання і кінцева обробка виробів.

Найцікавішим елементом українських килимів є орнаментика. Найдавніші килими, які збереглися до нашого часу, оздоблені рослинним орнаментом, проте перші українські килими мали геометричний малюнок. Це були прості, одноколірні смуги технічного походження. Згодом такі смуги розкладалися на окремі орнаментальні мотиви – трикутники, скісні й східчасті фігури, прямокутники і чотирикутники, розміщені у ритмічному порядку. Подальша розробка геометричної орнаментики призвела до появи великої кількості найрізноманітніших візерунків: клинців, стріл, зірок, мотивів у вигляді хреста. В результаті ускладнення геометричних узорів на українських килимах з'явилися медальйонні композиції, в основу яких було покладено один або кілька великих, здебільшого ромбовидних, мотивів.

До килимових виробів відносяться: килими, килими-налавники, килими-коци, настінні килими, килимки, килимові доріжки, накиди на меблі, ліжники, ліжники-накидки, обвиванці тощо.

Ткацтво– сукупність виробничих процесів виготовлення тканини на ткацькому верстаті шляхом переплетення взаємно перпендикулярних текстильних ниток.

Художні тканини і досі відіграють значну роль в оформленні інтер'єру житла, виготовленні народних костюмів тощо. Технологія домашнього ткацтва трудомістка: це прядіння ниток, фарбування їх у різні кольори, ткання на різних ткацьких верстатах (різноманітної конструкції) із застосуванням низки технічних прийомів. Матеріалом для створення традиційних тканин є

ляне волокно, коноплі, овеча вовна, які також потребують значних зусиль і важкої праці.

Оздоблюються народні тканини крім тканого візерунку також вибійкою, гаптуванням або вишивкою. За візерунком, композицією і колористикою вони є досить різноманітними: смугасті, картаті, з геометричним чи рослинним орнаментом, прикрашені стилізованими мотивами птахів, тварин, дерев.

Загалом кольорове вирішення українських народних тканин є досить злагодженим, позбавленим строкатості. Переважають в основному світлі кольори полотна та білої вовни, коричневі, сірі відтінки. Чорний колір типовий для тканин, із яких шили верхній одяг бойки і лемки. Поширений яскраво-червоний, а також синій, рідше використовуються зелений, жовтий і фіолетовий кольори.

До традиційних народних тканин належать сурові полотна, сукна, вовняні тканини, поштучні вироби (скатерки, рушники, хустки, пояси, рядна, намітки, плахти, запаски та ін.).

Вишивка – найпоширеніший вид українського народного декоративно-прикладного мистецтва, орнаментальне або сюжетне зображення на тканинах, шкірі, виконане різними ручними або машинними швами.

Здавніх-давен традиція вишивання жила серед українського народу, її коріння губиться ще у дохристиянських культурах. Про це свідчать археологічні знахідки, а також символічне значення вишитої тканини орнаментами. Наприклад, розміщення вишивки на рукавах жіночої сорочки пов'язане із вшануванням рук як знаряддя праці, побажання сили, вправності. Найпростіші геометричні орнаменти розшифровуються: пряма горизонтальна лінія – земля, хвиляста – вода, змія; квадрат – засіяне поле. Зміст геометричних і рослинних орнаментів розкривається у термінології візерунків, часто пов'язаній з практичною діяльністю людей, тваринним і рослинним світом.

Художні особливості вишивки завжди тісно пов'язані з технологією і матеріалом. Геометричний орнамент виконується набиранням, низзю, занизуванням, гладдю, хрестиком, тобто швами, що пов'язані з рахуванням ниток тканини. Рослинні орнаменти переважно виконуються поверхневими швами: полтавською гладдю, художньою гладдю. Особлива легкість притаманна тамбурному та рушниковому швам. Легкість та прозорість вишитих виробів досягається завдяки виколюванню та вирізуванню, оздобленню мереживом і бахромою.

Асортимент вишитих виробів – вишитий одяг, вишивка інтер'єрно-обрядових тканин, вишиті головні убори-намітки, очіпки, хустини, стрічки, чоловічі шапки, вишивка плечового одягу жіночі та чоловічі сорочки, вишивка

верхнього одягу.

Художня обробка дерева – виготовлення з дерева оригінальних виробів різноманітного функціонального призначення. Асортимент художніх виробів з дерева – скульптура, декоративні вироби (сувеніри), різьблені меблі, декоративні вази, дитячі іграшки, дерев'яний посуд, хлібниці, декоративні тарелі, жіночі прикраси, скриньки, коробки, пудрениці, вішалки для рушників, настінні прикраси, письмові набори, музичні інструменти, скрині, полички, рамки, художній багет, іконостаси, культові церковні вироби, декоративні елементи архітектури, тощо.

За формотворчими техніками художнє деревообробництво поділяється на галузі: бондарство, деревообробне токарство, столярство, видовбування та декоративне різьблення.

Бондарство відоме в Україні вже в X ст. як спосіб виготовлення місткого посуду: діжі, барила, відра, коновки, балії, дійниці та ін. Значне місце серед бондарних виробів займали різні за призначенням і розмірами бочки, ручні-баклаги і барила; бочки для пива та квасу, для засолювання риби і грибів, овочів та фруктів. Другу групу бондарних виробів становив відроподібний посуд – коновки, цебри, шапки, дійниці, джбани, діжки. Вони мали форму циліндра, який або звужувався, або розширювався догори.

Значного рівня розвитку досягло стельмахування – вироблення саней і возів, а також коліс. Виготовлення коліс, виточування круглих ступиць до них проводилося на простих верстатах – коловоротах.

Поширеним в Україні було і столярне ремесло. Крім загальноживаного інструменту столярі користувались також столярним верстатом, на якому за допомогою рубанка і фуганка виготовляли стільці, мисники, ліжка, рами для вікон і рамки для вуликів, дерев'яні частини борін, плугів. Круглі за формою вироби – фігурні колони для церков і ґанків, деякі деталі для самопряток, веретена, качалки, стріли, дитячі іграшки виготовлялися на простому токарному верстаті для дерева.

Теслярство – будівництвом житла і господарських прибудов (комор, хлівів, клунь) із дерева займалися переважно теслі. Сокирою вручну обтісували і пилкою розпилювали колоди, в яких долотом вибиралися поздовжні пази, а на кінцях робилися кутові зарубки. Колоди за допомогою простого, але хитромудрого пристосування – «драчки», щільно з'єднувалися («придиралися») в зруб.

Різьблення – одна з найдавніших технік художнього декорування дерев'яних виробів. На Прикарпатті й Буковині техніку плоскої різьби часто поєднують з інкрустацією – орнаментальним оздобленням шматочками дерева, металу, слонової кістки, перламутру, бісеру тощо. Одним з видів

інкрустації є інтарсія кольоровими породами дерева, який використовують для виготовлення настінних декоративних портретів, пейзажів тощо. Для художнього декорування дерева здавна застосовували розписи різними фарбами (темпера, гуаш, олійні чи анілінові), які потім покривали лаком.

Також побутує ще один спосіб декорування виробів з дерева – випалювання електрописаком чи спеціальними штампами.

Художнє плетіння – це процес виготовлення виробів з природних рослинних матеріалів. У поліських районах помітне місце серед деревообробних промислів займає плетіння з кори дерев, бересту, лози корзин і кошиків. Як і інші види виробів з дерева, плетені предмети відзначаються художньою досконалістю. Асортимент виробів виготовлених технікою плетіння – плетені меблі (столи, крісла, шафи, ліжка, стільці, полички, етажерки, дитячі ліжка), кошики, підставки для квітів, сумки, капелюхи, посуд, доріжки, капці, скульптурні вироби, декоративні панно, сувенірні вироби, прикраси.

Художня кераміка, гончарство– виготовлення вручну або з допомогою гончарного круга виробів з глини або інших глиняних матеріалів (теракота, майоліка, фаянс, фарфор). Гончарство розвивалося там, де були придатні для цього глини. Сировину очищали від шкідливих домішок, місили, виробляли посуд чи інші вироби, сушили на сонці і потім випалювали, спочатку – на відкритих вогнищах, пізніше – у звичайних печах, і наприкінці – у спеціальних гончарських горнах.

Вироби з природних глин або сумішей їх з мінеральними домішками, випалені до твердого стану мають назву – кераміка. Якість керамічних виробів залежить від добору сировини й технології виготовлення.

В XVII ст. в Україні поширився один з різновидів кераміки – майоліка. Майоліка набула широкого застосування в багатьох містах України, хоча осередки її виготовлення були лише в Києві, Ніжині, Ічні, а пізніше – в Опішні, Косовіта ін. Майолікові вироби з кольорової глини, вкриті поливою й розписані в народному стилі, досі прикрашають житла сучасних українців. Популярна нині й керамічна пластика: іграшка та скульптура.

Серед керамічних виробів побутують миски, полумиски, глечики, горнята, макітри, куманці, кухлі, барила та ін. Традиції гончарного виробництва й художнього оздоблення в різних регіонах мають свої особливості. Серед виробів керамічної пластики – баранці, леви, лембики, коні, олені, птахи, дитячі свистунці, сюжетні набори скульптурок.

Для українських гончарних виробів характерна глибока традиційність, пластична виразність, народна декоративність та простота, яка надає самобутньому мистецтву національного колориту.

Виробництво художнього скла, гутництво – виготовлення вручну або з мінімальним використанням механічних засобів виробів зі скла. Скло отримують внаслідок сплавлювання кварцу з окислами калію, натрію і свинцю.

Гутою колись у багатьох країнах Європи називали конусоподібну будівлю зі скловарною піччю. Тому скляне виробництво й нарекли гутництвом. Гутне скло отримують шляхом сплавлювання за високої температури у великих глиняних тиглях піску, вапняку і поташу. Вироби з гутного скла майстер-склодув створює безпосередньо біля скловарної печі шляхом вільного видування або за допомогою форм. Кожний виріб відзначається індивідуальністю та неповторністю. Гутне скло відрізняється кольором, прозорістю, полиском, здатністю передавати заломлення, гру світла.

Вироби зі скла – це і речі щоденного вжитку, і святкові високохудожні прикраси. Це не тільки посуд, а й декоративні іграшки: півники, зайчики, баранці, а також різні свічники, намисто. Ремісники-склодуви володіють різними прийомами: видування, орнаментування, кольорового забарвлення скла.

Асортимент виробів: глеки, кухлі, штофи, барильця, чарки, сулії, карафки, баклаги, пляшки художні, декоративна іграшка, свічки, сільнички, намисто, бісер, скульптура тощо.

Художнє литво, ковальство – виготовлення вручну різноманітними техніками з чистих металів та їх сплавів різних виробів. Бронзолivarне виробництво в Україні відоме ще з трипільських часів (IV – II тисячоліття до н. е.). Традиції видобування руди збереглися в Україні від Київської Русі. Давньоруські ковалі були обізнані з технологічними прийомами кування, зварювання та термічної обробки металів. Вони виготовляли знаряддя праці, кінську зброю, наконечники списів, сокири, кольчуги та різноманітні речі господарського призначення. На Русі існувало понад 16 ковальських ремесел. Раніше з міді, бронзи, латуні відливали гармати, дзвони, посуд тощо. Посуд, свічники, каламарі виливали переважно зі срібла та олова. Цехові ремісники виготовляли переважно коштовний посуд, коштовну зброю, кінську зброю. Народні ж майстри займалися виробництвом саме ужиткових речей для населення.

Художні вироби з металу і сьогодні широко використовуються в оформленні інтер'єрів, садиб, міських вулиць, експонуються на виставках тощо. За допомогою техніки лиття та холодного кування виготовляють чимало речей утилітарного та декоративного призначення: палиці, люльки, ключі, гольники, лускоріхи, застібки, пряжки, інтер'єрні вироби та ін.

Ювелірне мистецтво (золотарство, сріблярство) – виготовлення вручну різноманітними техніками з ювелірних сплавів на основі дорогоцінних металів різних виробів.

Ювелірні вироби давньоруських майстрів відзначалися мистецькою витонченістю і досконалістю візерунків. Археологи, крім готових виробів, знаходять значну кількість ливарних формочок для виготовлення прикрас. Традиційні ювелірні технології в Київській Русі: карбування, тиснення, штампування, чернь, зернь, скань. Найскладніший спосіб орнаменталізації ювелірних виробів, традиційний для Київщини, – перегородчаста емаль. Золотарство розвивалося, зокрема, у великих містах: Києві, Львові та в деяких невеличких містечках Придніпров'я, особливо Лівобережжя. Пізніше це мистецтво емальєрів поширилось і на інші землі, зокрема, Галич. Багаті колекції музеїв Києва, Чернігова, Харкова, Львова свідчать про високий рівень ювелірного мистецтва Київської Русі порівняно із західноєвропейськими країнами. Стародавні браслети, сережки, колти, діадеми, гривни, медальйони, ланцюжки, персні ще й тепер вражають незрівнянною красою, ажурністю, досконалою вишуканістю. Ювелірні вироби часів Київської Русі по праву вважаються шедеврами світового мистецтва.

Асортимент ювелірних виробів: столовий посуд, декоративна зброя, підвіски, брошки, скриньки, дрібна пластика, сережки, намисто, кольє, персні, вироби з бісеру (гедани, силянки, краватки), пояси, браслети, підвіски, деталі одягу, комірці, стрічки, ланцюжки, декоративні вироби, прикраси тощо.

Художня обробка каменю– виготовлення вручну різноманітними техніками різних виробів з каменю. Свого розквіту мистецтво художньої обробки каменю в Україні досягло в XVIII - першій половині XIX століття. Цей розквіт був тісно зв'язаний із грандіозним будівництвом, що розгорнулося, у Києві і його околицях, а також великим попитом на табакерки й інші невеликі побутові вироби, що виконувалися з металу, кістки і каменю. Асортимент виробів: різьблені кам'яні знаки, настільні лампи, вази, попільнички, шкатулки, декоративна скульптура, декоративна пластика малих форм, прикраси, кам'яні деталі архітектурних споруд.

Художня обробка кістки та рогу– скульптура малих форм, декоративні плакетки, набори для напоїв, колодки для ножів, гребінці,

гудзики, попільнички, скриньки, декоративно- ужиткові вироби, прикраси тощо.

Для виготовлення художніх виробів використовуються: роги великої рогатої худоби, трубчасті кістки, роги і кістки оленя, бивні мамонта, бивні моржа. Основними техніками художньої обробки кістки і рогу є: інкрустація, тиснення, гравірування, випалювання, різьблення.

Художня обробка шкіри – це вид декоративно-прикладного мистецтва з специфічними прийомами формоутворення й оздобленням шкіри. Основним матеріалом є натуральна шкіра, а з ХХ ст. – штучна. Обробка тваринних матеріалів належить до найдавніших трудових процесів, які передували плетінню, ткацтву та іншим заняттям. Шкіра та хутро тварин з незапам'ятних часів служили людині для утеплення і прикрашання тіла, а також використовувалися для побутових потреб.

В умовах натурального господарства обробка шкір з домашнього ремесла трансформувалася у такі промисли, як чинбарство (первісна обробка сировини); лимарство (виготовлення предметів упряжі); шевство (пошиття взуття); кушнірство (пошиття вбрання); палітурництво (виготовлення шкіряних оправ) та ін.

Про високий художній рівень обробки шкір у часи Київської Русі свідчить широкий асортимент виробів: кольорове сап'янове взуття, оздоблене малюванням, гаптом і дротом, хутряне вбрання, оправы для книг, військово спорядження (піхви для зброї, сідла, щити), одяг (кожухи, безрукавки, пояси, сумки, головні убори) та ін. У X–XI ст. шкірка хутряного звіра на Русі була грошовим еквівалентом у торгівлі, нею сплачували данину.

Обробка шкір та виготовлення з них необхідних у побуті виробів, які упродовж століть існували у формі домашнього ремесла і промислу, супроводжувалися постійним удосконаленням досвіду і примноженням арсеналу художніх засобів. Внаслідок механічної або хімічної обробки шкір тварин їм надавали різних фізико-технологічних властивостей і естетичних якостей: стійкості й міцності при стискуванні, розтягуванні, стиранні; гнучкості й еластичності; придатності до зшивання, вишивання, тиснення, плетіння, інкрустації, аплікації тощо.

Асортимент виробів зі шкіри: взуття, вбрання, сумки, папки, пояси, гаманці, оздоблення до одягу, плакетки, торбини, прикраси тощо.

Декоративний розпис– оздоблення живописним декором поверхні виробів. Український народний декоративний розпис пов'язаний з художнім оздобленням предметів побуту. Українці з давніх-давен прикрашали стіни хат та господарські будівлі, дерев'яний хатній інтер'єр, меблі, посуд, господарські

речі.

Найдавнішим і найпоширенішим видом народного малярства був настінний розпис хат, який відзначався великою різноманітністю мальованих орнаментальних мотивів у кожній зоні та області. Розписом покривалися стіни хат, призьба, фриз, що йшов угорі, стіни, наріжні пілястри, підвіконня, обрамлення вікон та дверей, самі двері, віконниці. А в інтер'єрі хати – піч, стеля, сволок, обрамлення вікон та дверей, образів тощо. У декоруванні фасадної стіни основним орнаментальним мотивом виступали «квіти у вазоні».

Важливе місце у художньому орнаменті житла в Україні посідали декоративні розписи на дереві, якими прикрашали меблі, господарські речі, дерев'яний посуд, дитячі іграшки і особливо, скрині. Народний декоративний розпис увійшов яскравою сторінкою в історію культури українського народу. До нього належать:

- 1) настінний розпис культових приміщень (церков), жител і надвірних господарських споруд;
- 2) різнобарвні малюнки на папері, відомі як мальовки;
- 3) станковий народний живопис і графіка;
- 4) оздоблення олійними фарбами дерев'яних виробів (скринь, мисників, вуликів, віялок, дерев'яного посуду, іграшок, музичних інструментів);
- 5) писанкарство;
- 6) розпис тканин;
- 7) малюнки на склі (поширені переважно в західних областях України).

Настінний розпис – це живописне зображення, виконане безпосередньо на стіні й пов'язане з архітектурою. Настінні розписи мають форми мозаїки, панно тощо. Розписи бувають тематичними й орнаментальними, виконуються технікою фрески, темпері, клеєного, силікатного та воскового живопису із застосуванням синтетичних матеріалів.

Мальовка – декоративний малюнок на тонкому папері, виконаний аніліновими фарбами – «манійками», що прийшов на зміну настінному розпису в оформленні інтер'єру хати. З кінця XIX століття були винайдені яскраві анілінові барвники, тому майстрині настінного розпису починають малювати не на стінах, а на паперових аркушах-мальовках відповідного розміру та формату. Паперові прикраси – квіти в овалі, вазони-букети. Прямокутні килимки наклеювали на стіни, дотримуючись традиційних правил оздоблення хатнього інтер'єру (на каміні та сволоку, над вікнами та підлогою). З початку XX століття відомим центром виготовлення мальовок стає с. Петриківка Дніпропетровської області.

Вибійка, розпис тканин (вибиванка, набійка, друкованиця, мальованка, димка, синильниця) – це тканини з візерунками, нанесеними за допомогою різьблених дощок (форм, печаток, стемпів); декорування тканин, коли орнамент утворюється не в процесі ткання, а наноситься на готову тканину, друкується. Дослідники вибійники часто називають її народною графікою. Відмінність назв обґрунтовується різними техніками вибивання узорів, періодами виготовлення та побутування в окремих регіонах України.

Писанкарство. Розпис писанок має стародавнє язичницьке коріння, характеризується вишуканими символічними орнаментальними мотивами, геометричними, рослинними, антропоморфними, які чітко підпорядковуються сферичній формі яйця. Поширений здавна в Україні звичай розписувати пташині яйця пов'язаний із дохристиянським обрядом зустрічі весни.

Писанка – це енциклопедія українського народного орнаменту. Серед писанок, прикрашених рослинним орнаментом, спостерігається велика різноманітність мотивів: гілочки, квіти, вазонки, гірлянди, листки. Геометричний орнамент писанки має невелику кількість лінійних і фігурних елементів – різноманітність мотивів творить тут відповідний уклад малюнка. Писанки з тваринними мотивами зустрічаються рідше. За технікою виконання сучасній писанці передувала крашанка – яйце, пофарбоване в один колір рослинними фарбами. Пізніше з'явилася крапанка, яка побутує і досі.

Найпоширеніші способи виготовлення писанки:

- фарбування яйця в один колір (червоний, синій, зелений, жовтий), характерне для всієї України – крашанки, галки, галунки, сливки;
- нанесення малюнка на пофарбоване в один колір тло яйця гострим предметом – дряпанки або скробанки;
- розпис яйця пензликом олійними фарбами – кальовки;
- крапування на пофарбоване яйце воску з наступним занурюванням його в фарби, від світлої до темної – крапанки.

Із кінця XIX століття поряд із писанками створюються дряпанки і мальованки. Дряпанка – це крашанка, на якій орнамент видряпаний голкою або металевим стержнем. Мальованка – це яйце, розписане фарбами за допомогою пензля.

Білі писанки (галунки), що належать до вишуканих мистецьких творів, трапляються здебільшого на Київщині та Чернігівщині. Після нанесення кольорового орнаменту решту яйця знебарвлюють міцним капустияним квасом або галуном, і тоді на сніжно-білому тлі розквітають неперевершеної краси та яскравості малюнки.

Народна іграшка. Найдавніші іграшки, знайдені на території нашої країни, належать до II тисячоліття до н. е. Це – мініатюрні знаряддя полювання – луки, стріли, сокирки примітивні зображення людей тощо. Найвищий розквіт іграшкового промислу в Україні припадає на середину XIX ст. у трьох регіонах: Придніпров'я, Поділля і Прикарпаття. Відомим центром виробництва дитячої дерев'яної іграшки є м. Яворів Львівської області. Тут іграшки виробляли ще у XVIII столітті. Майстри з Яворова виготовляють візки з кониками; пташок, які махають крилами, якщо їх возити по підлозі; тачечки, скриньки, дитячі колиски та іграшкові меблі, посуд, музичні інструменти – сопілочки, скрипочки, пищики тощо. У Яворові також виготовляють дерев'яну точену іграшку, яку розфарбовують та розписують (рис. 1.1).

Серед керамічних іграшок найулюбленіші та найпоширеніші – свищики (свистунці, пищики). Вони здавна виготовлялися по всій Україні. Де існує гончарство, там, як правило, роблять свищики – птахів, звірів, свійських тварин або глиняні зображення людей – «барині», «куми», «панни», «наречені», «молоді».

Ляльки із тканини (мотанки) робили в хатніх умовах (їх виготовляють з ганчір'я, клапті, частини старого одягу). У різних місцевостях вони зберігали риси, властиві давнім обрядовим лялькам. Найпоширеніший тип українських народних ляльок – це так звані «вузлові» ляльки (їх роблять способом крутіння, завивання, перев'язування), їх виготовляли на території Київщини, Полтавщини, Черкащини. Крім внутрішньої вузлової основи (хустка, напхана ганчір'ям, і зав'язана у вигляді голови), спільною прикметою є обличчя із хрестом, набраним із різноколірних або однотонних ниток так, що посередині утворюється ромб або квадрат.

яворівська іграшка

сучасна художня іграшка

косівська іграшка

лялька-зерновушка

лялька мотанка

Рис. 1.1. Зразки народних іграшок

У селах Карпат виготовляли на продаж великі декоративні ляльки з виточеною на верстаті дерев'яною основою, вдягнені у майже точні копії гуцульського святкового вбрання старих часів.

У іграшках із сиру та тіста ігрове призначення поєднується з обрядовим. Особливо це стосується виробів із тіста – фігурного печива у вигляді птахів,

баранів, кіз, зайців, білок та інших тварин. Це печиво нерідко буває яскраво розмальованим. Діти спочатку граються ним, а потім з'їдають. Іграшки з сиру виготовляють і сьогодні в окремих селах Карпат – Косівського та Верховинського районів: сирні коні, барани, цапи, корови, «оріпки», птахи, коні з вершниками, олені. Частину їх розфарбовують цяточками та крапочками, проте більшість лишаються нерозфарбованими.

1.4. Центри народних художніх промислів та ремесел в Україні.

Народні художні промисли в Україні є невід'ємною часткою української культури, оскільки вони увібрали в себе риси, притаманні окремим етнографічним регіонам. З покоління в покоління передавалися таємниці технічної та технологічної майстерності, вдосконалювалися прийоми обробки природних матеріалів. У деяких населених пунктах (Опішня, Решетилівка, Косів, Богуслав, Гавареччина, Петриківка, Діхтярі, Глиняни, Клембівка) існували школи традиційного народного мистецтва. Під впливом кліматичних, природних умов, особливостей побуту українців, властивостей місцевої сировини та історичних чинників у кожному етнографічному регіоні України виробляли локальні предмети художньої образності, орнаментики, формотворення.

Важливим осередком народних промислів було і залишається місто Коломия. Населення міста й околиць створило немало перлин духовної та матеріальної культури. Скарбницею народних промислів є Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Є. Кобринського, що діє від 1935 року, музей «Писанка» оригінальної архітектури (у формі писанки), де зібрано майже 10 тис. екземплярів писанок з України та інших країн, де є українська діаспора.

На Івано-Франківщині розвинуті різні види художніх народних промислів. Під руками різьбярів, гончарів, вишивальниць, мосяжників народжуються мистецькі твори, що розходяться світом і які можна побачити в музеях від Нью-Йорка і Торонто до Києва і Москви. Визначним центром гуцульського мистецтва є Косів. І зарубіжні, і вітчизняні туристи вважають за необхідне відвідати знаменитий косівський ярмарок та придбати для себе мистецькі вироби.

Сьогодні не просто купити справжній, високохудожній український сувенір: вишиванку, гобелен, кераміку. Тоді як на Полтавщині є два всесвітньо відомих центри народних промислів – вишивки в Решетилівці та гончарства – в Опішні.

Назвемо основні художні осередки.

Килимарство— Решетилівка, Миргород, Зіньків, Полтава, Нові Санжари (Полтавська обл.); Дігтярі (Чернігівська обл.), Баришівці, Скопці (Київська обл.), Клембівці, М'ясківці; Городківці (Поділля), Глиняни (Львівська обл.), Косів, Коломия (Івано-Франківська обл.). У наш час традиційним килимарством в Україні займаються 24 фабрики і художні майстерні.

Художнє ткацтво— Дігтярі, Острі (Чернігівська обл.), Переяслав-Хмельницький (Київська обл.), Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, Житомирська, Рівненська, Закарпатська області.

В Україні є ряд спеціалізованих підприємств, що виробляють художні тканини: в Кролевці, Богуславі, Дігтярях, Переяслав-Хмельницькому. Провідною серед них є Кролевецька фабрика, на якій виготовляють сюжетно-тематичні декоративні рушники й панно. Кролевецькі ткачі вміло продовжують традиції ручного художнього ткацтва, які були відомі в Україні за давніх часів. Дбайливо зберігають місцеві традиції ткачі Львівщини, Гуцульщини, Бойківщини, Івано-Франківщини. В багатьох регіонах до ручного ткацтва залучають майстринь-надомниць, які виготовляють ліжники, рушники, наволочки, серветки, плахти, килими тощо.

Художня вишивка— Пирятин, Решетилівка, Полтавщина, Охтирка (Сумщина), Вижниця (Буковина), Косів (Гуцульщина), Дігтярі (Чернігівщина), Скопці (Київщина) тощо.

Художня обробка дерева— Чернівецька, Закарпатська, Львівська, Житомирська, Вінницька, Тернопільська, Івано-Франківська, Дніпропетровська області.

Художня кераміка, гончарство— Косів (Івано-Франківська Обл.), Опішня (Полтавська обл.), Васильків (Київська обл.), Виноградів, Берегово, Хуст (Закарпатська обл.) тощо.

Нині керамічні промисли існують у Вінниці, Коломиї, Косові, Мукачеві, Одесі, Опішні, Ужгороді, Черкасах та інших містах і селах України. Близько тридцяти об'єднань, художніх комбінатів, фабрик та заводів виробляють кераміку в традиційному для народного мистецтва стилі.

Художнє скло— на сьогодні гутницькі промисли рідкісне явище в Україні. Відомі три осередки: один в Івано-Франківській області і два на Львівщині.

Художнє ковальство, литво— Львівщина, Закарпаття, Івано-Франківщина, Київщина, Чернівецька обл. тощо.

Ювелірне мистецтво— Київська, Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Чернівецька, Рівненська, Житомирська, Харківська, Миколаївська області, Крим.

Майстри Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Ужгорода продовжують традиції давніх ковальських ремесел у своїх декоративних гратах, свічниках-підставках тощо. Народні майстри Косова працюють в руслі гуцульських традицій, виготовляють бартки, лускоріхи, ґудзики, люльки, персні, оздоблюють металом вироби з дерева, шкіри (пояси-череси, гаманці, сумки).

Нині провідними підприємствами, що займаються виготовленням сувенірно-подарункових виробів з металу, є фабрики та комбінати Черкас, Мукачева, Одеси, Вінниці, Кіровограда, Хмельницького та багатьох інших міст.

Художня обробка шкіри– Богуслав, Брусилів (Київська обл.), Яворів, Самбір, Сколе (Львівська обл.), Косів, Кути, Делятин (Івано-Франківська обл.), Ясиня (Закарпатська обл.), Херсонська, Чернівецька, Тернопільська області.

Художня обробка каменю, рогу, кістки– Чернігівська, Львівська, Волинська, Закарпатська, Черкаська, Житомирська, Київська області.

Художнє плетіння з рослинних матеріалів– Закарпатська, Полтавська, Черкаська, Тернопільська, Київська, Волинська, Сумська, Чернігівська, Рівненська області.

Вироби з бісеру– Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Волинська, Чернівецька області.

Та, як не прикро, без належної підтримки галузі нині простежується згасання творчої ініціативи народних майстрів, перериваються мистецькі династії. Поодинокі ентузіасти та профільна творча спілка не в змозі протистояти руйнівному потоку. Саме тому охорона, відродження, збереження і розвиток народних художніх промислів стало одним із пріоритетних обов'язків Уряду.

Держава має допомогти в будівництві нових підприємств, музеїв, виставкових залів, салонів-магазинів, творчих майстерень. Таке важливе духовне спілкування людей, глибока повага до традицій та звичаїв свого народу, його мистецтва, зможе відновити перервані зв'язки поколінь. Зокрема, модернізувати традиційні осередки народних промислів, знайти нові підходи для реалізації своїх творчих задумів, долучитися до загального процесу відродження національної культури.

Свідченням відродження традицій народних художніх промислів є проведення міжнародних та всеукраїнських виставок, симпозіумів, фестивалів, конференцій реалізація творчих проєктів. Наприклад, у селі Пожарське Сімферопольського району існує український етнографічний

центр «Явір», де відтворений традиційний побут українського села, працюють майстрині української вишивки, національної кухні.

У сусідньому селі Кольчугіно – етнічний центр кримських німців «Кроненталь». А в селищі Тепловці Сімферопольського району можна купити вироби кримськотатарських майстринь-золотошвейок у регіональному центрі народних ремесел «Орн'єк». Сьогодні роботи тепловських вишивальниць користуються попитом не лише в себе на батьківщині, й на міжнародних виставках-ярмарках у країнах Європи.